

Θέματα Ψυχομετρίας στην Κλινική Πράξη και Έρευνα

Επιστημονική επιμέλεια:
Αλεξάνδρα Ρούσσου

Επιμέλεια-Διόρθωση: Χρύσα Ξενάκη
Σελιδοποίηση: Παναγιώτα Δημοπούλου
Εξώφυλλο: Κώστας Χουχουλής

Copyright © 2002 «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» – Α. Ρούσσου
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή σε άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Βιβλιοπωλεία

- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα. Τηλ. - fax: 0103817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα.
Τηλ.: 0103211246

Κεντρική διάθεση

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα.
Τηλ.: 0103302033 - fax: 0103817001
- Μοναστηρίου 183, 54 627 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: 0310500035 - fax: 0310500034
- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα.
Τηλ.: 0610620384 - fax: 0610272072

ISBN 960-406-077-5

ΟΙ «ΠΕΝΤΕ ΜΕΓΑΛΟΙ» ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΕΦΗΒΟΥ

Η. Μπεζεβέγκης, Β. Παυλόπουλος, Γ. Γεωργουλέας

Εισαγωγή

Ενώ η μελέτη για τη δομή της προσωπικότητας έχει ασκήσει αξιόλογη επίδραση στις θεωρίες για την ενήλικη προσωπικότητα (McCrae, & Costa, 1990), η μελέτη για τη δομή της παιδικής προσωπικότητας και ιδιοσυγκρασίας δεν φαίνεται να ενσωματώνεται στις θεωρίες της ανάπτυξης. Αυτό πιθανώς οφείλεται στην ασυμφωνία που παρατηρείται μεταξύ των ερευνητών. Όπως επισημαίνει ο Strelau (1991), ο ερευνητής των ατομικών διαφορών στην παιδική προσωπικότητα βρίσκεται αντιμέτωπος με τεράστιο αριθμό γνωρισμάτων και με απίστευτη ποικιλία διαγνωστικών μεθόδων.

Όσον αφορά τη μελέτη της ενήλικης προσωπικότητας, υπάρχουν όλο και περισσότερες ενδείξεις ότι το *Μοντέλο των Πέντε Παραγόντων (ΜΠΠ)* μπορεί να χρησιμοποιηθεί επαρκώς ως κοινή πλατφόρμα για τη χαρτογράφηση των ατομικών διαφορών. Το ΜΠΠ περιλαμβάνει πέντε γενικές διαστάσεις: *εξωστρέφεια, προσήνεια, ευσυνειδησία, συναισθηματική σταθερότητα και δεκτικότητα σε εμπειρίες/πνευματική καλλιέργεια*. Προέρχεται από δύο διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις: (α) τη λεξιλογική υπόθεση και τη συνακόλουθη δημιουργία ταξινομιών που βασίζονται σε λεξικά (John, Angleitner, & Ostendorf, 1988), και (β) τη διερεύνηση της δομής ερωτηματολογίων προσωπικότητας με τη μέθοδο της ανάλυσης παραγόντων (McCrae, & Costa, 1987, 1997).

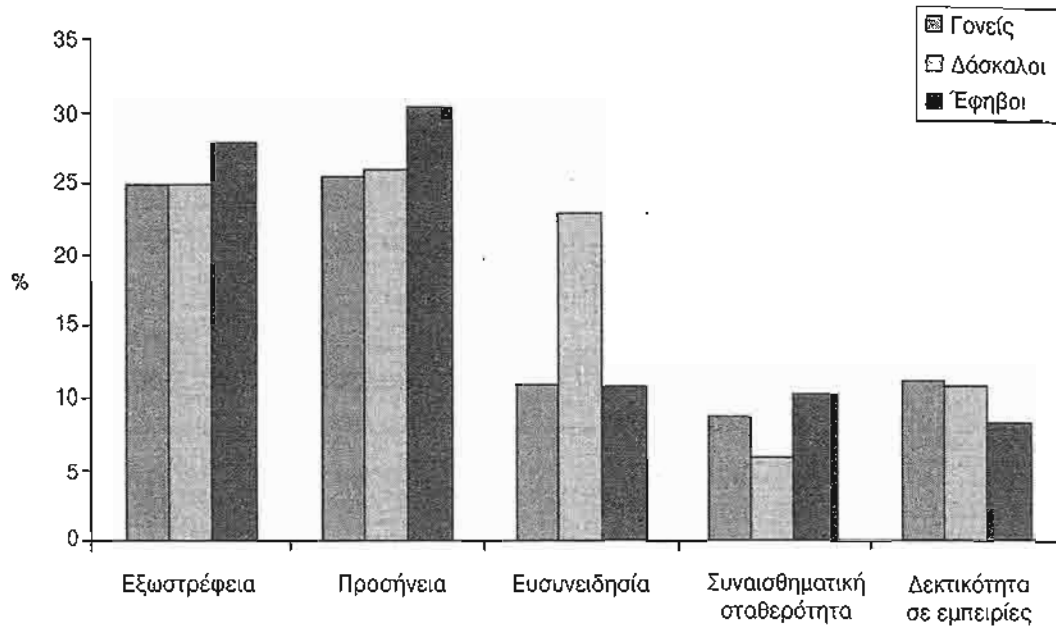
Οι «πέντε μεγάλοι» παράγοντες έχουν εντοπιστεί σε δείγματα εθελοντών που κατά τεκμήριο προέρχονται από το «μέσο-φυσιολογικό» πληθυσμό. Πιο πρόσφατες δημοσιεύσεις ωστόσο (π.χ. Costa, & Widiger, 1994) εξετάζουν τη χρησιμότητα του μοντέλου για κλινικούς σκοπούς. Ο McCrae (1991) παραθέτει τρεις λόγους για τους οποίους, κατά την άποψή του, συμβαίνει αυτό: (α) Το

ΜΠΠ αξιολογεί στοιχεία της προσωπικότητας που αναφέρονται στο συναίσθημα, τις διαπροσωπικές σχέσεις και τα κίνητρα, διαστάσεις οι οποίες συνδέονται με τη διάγνωση πλείστων ψυχικών διαταραχών. (β) Οι «πέντε μεγάλοι» επιτρέπουν τη συνολική θεώρηση της προσωπικότητας του ατόμου, κάτι το οποίο δεν μπορούν να προσφέρουν τα περισσότερα κλινικά προσανατολισμένα διαγνωστικά μέσα, επειδή συνήθως είναι επικεντρωμένα στην ανίχνευση συγκεκριμένης συμπτωματολογίας. (γ) Οι συμπληρωματικές πληροφορίες που αντλεί ο κλινικός ψυχολόγος μπορεί να αποδειχθούν χρήσιμες στην επιλογή της θεραπευτικής μεθόδου και στην πρόβλεψη της πορείας της θεραπείας. Εμπειρική επιβεβαίωση των παραπάνω προτάσεων προκύπτει από πορίσματα ερευνών, σύμφωνα με τα οποία οι ψυχικές διαταραχές είναι δυνατόν να περιγραφούν με όρους του ΜΠΠ (Wiggins, & Pincus, 1989: στο McCrae, 1991), ενώ επιπλέον έχει διαπιστωθεί υψηλή συνάφεια ανάμεσα σε κλινικές κλίμακες όπως το MMPI και σε ερωτηματολόγια προσωπικότητας που βασίζονται στο ΜΠΠ (Costa, & McCrae, 1990).

Ο Τομέας Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών συμμετέχει σε ένα διαπολιτιστικό πρόγραμμα το οποίο αποσκοπεί στην κατασκευή μιας νέας γενιάς ψυχομετρικών μέσων για την αξιολόγηση των ατομικών διαφορών από την προσχολική ηλικία μέχρι την εφηβεία. Τα ευρήματα που παρουσιάζονται σε αυτό το κεφάλαιο προέρχονται από έρευνες οι οποίες διεξήχθησαν στο πλαίσιο αυτής της συνεργασίας και δηλώνουν ότι: (α) το ΜΠΠ, το οποίο προέρχεται κυρίως από έρευνες σε ενηλίκους, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για την περιγραφή της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας· και (β) το ΜΠΠ, το οποίο προέρχεται κυρίως από έρευνες σε «υγιείς-φυσιολογικούς» πληθυσμούς, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για την αξιολόγηση της ψυχοπαθολογίας και της αποκλίουσας συμπεριφοράς παιδιών και εφήβων.

Οι «πέντε μεγάλοι» παράγοντες και η αναπτυσσόμενη προσωπικότητα

Κατά την πρώτη φάση του ερευνητικού προγράμματος συγκεντρώθηκαν ελεύθερες περιγραφές της προσωπικότητας παιδιών και εφήβων από διαφορετικές πηγές: γονείς (πατέρες και μητέρες παιδιών 3-12 ετών, N=459), παιδαγωγούς (νηπιαγωγούς, δασκάλους και καθηγητές παιδιών 3-15 ετών, N=454), και αυτοαναφορές εφήβων (αγόρια και κορίτσια 14-16 ετών, N=178).

Σχήμα 1. Κατανομή (σχετικές συχνότητες) περιγραφικών της προσωπικότητας όρων στους «πέντε μεγάλους» παράγοντες, όπως προέκυψαν από συνεντεύξεις με γονείς παιδιών 3-12 ετών (N=459), δασκάλους παιδιών και εφήβων (N=454), και αυτοαναφορές εφήβων (N=178) (σύνοψη πορισμάτων τριών ερευνών).

Το πρωτόκολλο κωδικοποίησης των περιγραφικών της προσωπικότητας όρων περιλάμβανε, εκτός από τους «πέντε μεγάλους» παράγοντες, οκτώ κατηγορίες που αναφέρονταν σε αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και της ιδιοσυγκρασίας (Kohnstamm, Mervielde, Besevegis, & Halverson, 1995). Ωστόσο τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ποσοστό άνω του 80% των μονάδων ανάλυσης (81,09% για τους γονείς, 89,72% για τους παιδαγωγούς και 86,53% για τους εφήβους) εντάχθηκε σε κάποιον από τους πέντε παράγοντες (βλ. επίσης Μπεζεβέγκης, Παυλόπουλος, & Μουρουσάκη, 1996). Όπως μπορεί να διαπιστωθεί στο σχήμα 1, η εξωστρέφεια και η προσήνεια συγκέντρωσαν περίπου 50% των περιγραφικών μονάδων και στα τρία δείγματα. Καθώς ήταν αναμενόμενο, οι δάσκαλοι έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση στην ευσυνειδησία (22,71%) από ό,τι οι γονείς και οι έφηβοι, ενώ οι έφηβοι ανέφεραν περισσότερα διαπροσωπικά χαρακτηριστικά, όπως η προσήνεια (30,12%) και η εξωστρέφεια (27,86%). Τέλος, δεν παρατηρήθηκαν αξιόλογες διαφορές ως προς το φύλο.

Σε δεύτερη φάση οι ελεύθερες γονεϊκές περιγραφές αποτέλεσαν τη βάση για την κατασκευή ερωτηματολογίων τα οποία αξιολογούν την προσωπικότητα των παιδιών από τους γονείς (βλ. Μπεζεβέγκης, & Παυλόπουλος, 1998). Τα Ερωτηματολόγια Διαστάσεις Προσωπικότητας Παιδιών και Εφήβων (Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ) ανα-

Πίνακας 1
Παραγοντική δομή των ερωτηματολογίων Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ
για παιδιά 3, 6, 9 και 12 ετών

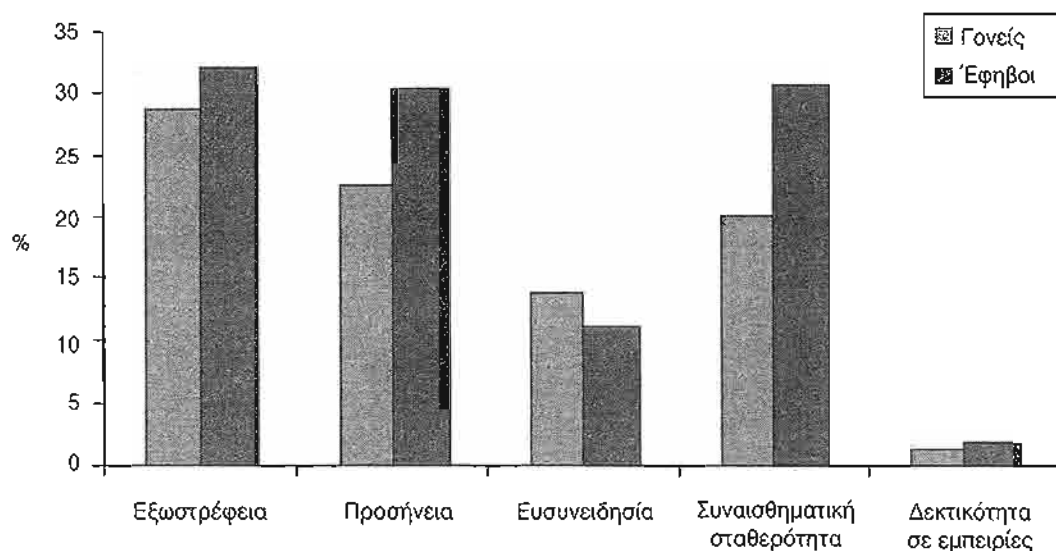
3 ετών	6 ετών	9 ετών	12 ετών
<i>Αναστολή</i>	<i>Αναστολή</i>		
17 προτάσεις, $\alpha=0,81$	13 προτάσεις, $\alpha=0,79$		
<i>Συναισθηματική αντιδραστικότητα</i>	<i>Συναισθηματική αντιδραστικότητα</i>	<i>Συναισθηματική αντιδραστικότητα</i>	<i>Συναισθηματική αντιδραστικότητα</i>
33 προτάσεις, $\alpha=0,94$	33 προτάσεις, $\alpha=0,94$	33 προτάσεις, $\alpha=0,95$	23 προτάσεις, $\alpha=0,93$
<i>Διανοητική ανάπτυξη</i>	<i>Διανοητική ανάπτυξη</i>	<i>Διανοητική ανάπτυξη</i>	<i>Διανοητική ανάπτυξη</i>
21 προτάσεις, $\alpha=0,90$	17 προτάσεις, $\alpha=0,88$	20 προτάσεις, $\alpha=0,88$	18 προτάσεις, $\alpha=0,90$
<i>Εξωστρέφεια</i>	<i>Εξωστρέφεια</i>	<i>Εξωστρέφεια</i>	<i>Εξωστρέφεια</i>
21 προτάσεις, $\alpha=0,88$	23 προτάσεις, $\alpha=0,89$	19 προτάσεις, $\alpha=0,89$	17 προτάσεις, $\alpha=0,86$
	<i>Ευσυνειδησία</i>	<i>Ευσυνειδησία</i>	<i>Ευσυνειδησία</i>
	20 προτάσεις, $\alpha=0,91$	27 προτάσεις, $\alpha=0,94$	19 προτάσεις, $\alpha=0,94$
		<i>Προσήγεια</i>	<i>Προσήγεια</i>
		22 προτάσεις, $\alpha=0,91$	22 προτάσεις, $\alpha=0,91$

φέρονται σε τέσσερις ηλικιακές ομάδες παιδιών. Στη δομή τους, όπως προέκυψε από τις παραγοντικές αναλύσεις, μπορεί κανείς να εντοπίσει αναπτυξιακούς προάγγελους του ΜΠΠ, αλλά και επιμέρους διαφοροποιήσεις, ιδιαίτερα όσον αφορά τις ηλικίες 3 και 6 ετών (βλ. πίνακα 1). Τρεις πρόδρομοι των «μεγάλων πέντε» (συναισθηματική αντιδραστικότητα, διανοητική ανάπτυξη και εξωστρέφεια) εντοπίζονται ήδη από το τρίτο έτος. Η ευσυνειδησία αναδύεται με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο (έκτο έτος), ενώ η προσήγεια αυτονομείται ως διάσταση μόνο μετά το όγδοο-ένατο έτος της ηλικίας, όταν τα ιδιοσυγκρασιακά γνωρίσματα της αναστολής του παιδιού δεν γίνονται πλέον αντιληπτά από τους γονείς, όπως σε μικρότερες ηλικίες. Στατιστικά σημαντικές διαφορές των μέσων όρων των παραγόντων εντοπίστηκαν ως προς το φύλο του παιδιού. Η κατεύθυνση των διαφορών ήταν σύμφωνη με ευρήματα προηγούμενων ερευνών, όπως αναφέρονται στη βιβλιογραφία (βλ. Besevegis, & Pavlopoulos, 1999).

Συμπερασματικά, τα ευρήματα δείχνουν ότι το ΜΠΠ μπορεί να αποτελέσει επαρκές πλαίσιο για την έγκυρη και αξιόπιστη χαρτογράφηση των ατομικών διαφορών στην ανάπτυξη.

Οι «πέντε μεγάλοι» παράγοντες και η αξιολόγηση της προβληματικής συμπεριφοράς παιδιών και εφήβων

Κατά την πρώτη φάση του ερευνητικού προγράμματος ζητήθηκε από εφήβους 14-16 ετών και από τις μητέρες τους να αναφέρουν (σε ελεύθερο λόγο) χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των εφήβων τα οποία τους αναστατώνουν ή τους ανησυχούν.

Σχήμα 2. Κατανομή (σχετικές συχνότητες) ανησυχητικών-«προβληματικών» χαρακτηριστικών της προσωπικότητας στους «πέντε μεγάλους» παράγοντες, όπως προέκυψαν από συνεντεύξεις με μητέρες εφήβων (N=75) και από αυτοαναφορές εφήβων (N=177) (σύνοψη πορισμάτων δύο ερευνών).

Το μεγαλύτερο ποσοστό των αυτοπεριγραφών των εφήβων (90,15%) εντάχθηκε σε κάποιον από τους «πέντε μεγάλους» παράγοντες σε σχέση με τις περιγραφές των μητέρων (78,38%). Όπως φαίνεται στο σχήμα 2, οι έφηβοι εστίασαν το ενδιαφέρον τους στους αρνητικούς πόλους της συναισθηματικής σταθερότητας (30,53%) και της προσήνειας (30,14%) σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι μητέρες τους. Η δεκτικότητα σε εμπειρίες συγκέντρωσε ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό ανησυχητικών περιγραφών και στα δύο δείγματα. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο εν λόγω παράγοντας δεν είναι χρήσιμος στην κλινική ψυχολογία. Ο McCrae (1991) αναφέρει ότι η δεκτικότητα μπορεί να σχετίζεται με τη στάση προς την ψυχοθεραπεία, η οποία είναι μια νέα, άγνωστη εμπειρία για το θεραπευόμενο και απαιτεί από την πλευρά του μια διαδικασία προσαρμογής.

Πίνακας 2

Συνάφεια (Pearson r) ανάμεσα στους παράγοντες προσωπικότητας του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ 12 και στα σύνδρομα προβληματικής συμπεριφοράς του ΕΣΠΣ, όπως αξιολογήθηκαν από τους δύο γονείς χωριστά για τα αγόρια (N=37) και τα κορίτσια (N=46)

	Αντικοινωνική συμπεριφορά		Υπερβολική αναστολή, νεύρωση		Ανεπάρκεια, ανωριμότητα		Ψυχοσωματικό σύνδρομο		
	Αγόρι	Κορίτσι	Αγόρι	Κορίτσι	Αγόρι	Κορίτσι	Αγόρι	Κορίτσι	
Συναισθηματική αντιδραστικότητα	Πατέρας	0,11	0,11	0,07	0,07	0,12	0,12	0,24*	0,22*
	Μητέρα	0,41**	0,41**	0,11	0,12	0,31**	0,31**	0,22*	0,22*
Ευσυνειδησία	Πατέρας	-0,18	-0,18	-0,03	-0,03	-0,16	-0,16	-0,03	-0,03
	Μητέρα	0,00	0,01	0,11	0,11	-0,02	-0,02	-0,03	-0,03
Διανοητική ανάπτυξη	Πατέρας	-0,14	-0,15	-0,11	-0,10	-0,07	-0,07	0,00	0,00
	Μητέρα	-0,05	-0,05	-0,02	-0,02	-0,09	-0,09	-0,11	-0,11
Προσόνεια	Πατέρας	-0,24*	-0,23*	-0,08	-0,08	-0,18	-0,18	-0,02	-0,02
	Μητέρα	0,08	0,07	0,16	0,16	0,11	0,11	0,04	0,03
Εξωστρέφεια	Πατέρας	-0,07	-0,07	-0,08	-0,08	-0,05	-0,04	0,10	0,09
	Μητέρα	0,26*	0,26*	0,04	0,03	0,18	0,18	0,14	0,14

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Στην παρούσα φάση του ερευνητικού προγράμματος επιχειρείται ο έλεγχος της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας των ερωτηματολογίων Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ μέσω της συσχέτισής τους με άλλες μεταβλητές που προέρχονται από την οικογένεια, το σχολείο αλλά και τα ίδια τα παιδιά. Ο πίνακας 2 παρουσιάζει τα πρώτα ευρήματα από τη συσχέτιση του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ για παιδιά 12 ετών με τα σύνδρομα του Ερωτηματολογίου Συμπτωμάτων Προβληματικής Συμπεριφοράς (ΕΣΠΣ) (Παρασκευόπουλος, & Λεούση, 1970). Φαίνεται ότι η συναισθηματική αντιδραστικότητα συνδέεται με την αντικοινωνική συμπεριφορά και την ανεπάρκεια-ανωριμότητα (όπως αξιολογείται από τη μητέρα) και με το ψυχοσωματικό σύνδρομο (όπως αξιολογείται και από τους δύο γονείς). Δύο άλλοι παράγοντες της προσωπικότητας εμφανίζουν στατιστικά σημαντική (αν και χαμηλή) συνάφεια με την αντικοινωνική συμπεριφορά: η προσήνεια (για τους πατέρες) και η εξωστρέφεια (για τις μητέρες). Ωστόσο θεωρείται απαραίτητη η πιο συστηματική διερεύνηση των παραπάνω συσχετίσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Besevegis, E., & Pavlopoulos, V. (1999, in press). Personality components in parental ratings of 12-year-olds: Mothers vs. fathers, boys vs. girls. In I. Mervielde, I. Deary, F. de Fruyt, & F. Ostendorf (Eds.), *Personality psychology in Europe* (Vol. 7, pp. 129-140).
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1990). Personality disorders and the five-factor model of personality. *Journal of Personality Disorders*, 4, 362-371.
- Costa, P. T., & Widiger, T. (1994). *Personality disorders and the five-factor model of personality*. Washington, DC: American Psychological Association.
- John, O. P., Angleitner, A., & Ostendorf, F. (1988). The lexical approach to personality: A historical review of trait taxonomic research. *European Journal of Personality*, 2, 171-203.
- Kohnstamm, G. A., Mervielde, I., Besevegis, E., & Halverson, C. F. (1995). Tracing the Big Five in parents' free descriptions of their children. *European Journal of Personality*, 9, 283-304.
- McCrae, R. R. (1991). The five-factor model and its assessment in clinical settings. *Journal of Personality Assessment*, 57, 399-414.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81-90.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1990). *Personality in adulthood*. New York: Guilford Press.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509-516.
- Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (1998). Αξιολόγηση της προσωπικότητας παιδιών

και εφήβων από τους γονείς: Κατασκευή και ψυχομετρικά χαρακτηριστικά ενός ερωτηματολογίου. *Ψυχολογία*, 5, ειδικό τεύχος, 165-178.

Μπεζεβέγκης, Η., Παυλόπουλος, Β., & Μουρουσάκη, Σ. (1996). Χαρακτηριστικά της παιδικής προσωπικότητας, όπως παρουσιάζονται στη φυσική γλώσσα των γονέων. *Ψυχολογία*, 3, ειδικό τεύχος, 46-57.

Παρασκευόπουλος, Ι. Ν., & Λεούση, Χ. (1970). Διάγνωση προβληματικής συμπεριφοράς εις παιδιά. *Σχολική Υγιεινή*, 31, 119-124.

Strelau, J. (1991). Renaissance in research on temperament: Where to? In J. Strelau & A. Angleitner (Eds.), *Explorations in temperament: International perspectives on theory and measurement* (pp. 337-358). New York: Plenum Press.